

I tjänst hos konsten

Recension av Jaan Kolk, *Vi är alla i tjänst hos konsten.*
Från Svenska Teaterförbundet till Fackförbundet Scen & Film
(Atlas, Stockholm 2022)

ÅSA MELLDAHL

Jaan Kolk har skrivit en introduktion för den som vill sätta sig in i infrastrukturen inom ett av kulturpolitikens större fält. Tag och läs, Parisa Liljestrand! Du får en kurs i konsternas organisationskultur och dess historia. För andra intresserade av det fackliga arbetets historia kan de speciella utmaningar som teater- och filmfolkets organisering inneburit ge impulser vad gäller frågor som aktualiseras på andra håll idag.

Inom Fackförbundet Scen & Film finns 130 yrken representerade. Skådespelare, regissörer, maskörer, kostymdesigner, scenografer, teatertekniker, ljusdesigner, passare, skriptor, rollsättare, fotografer ... ja, listan är lång och ganska brokig, inte minst med avseende på hur arbetstider och övriga villkor för de olika yrkena organiseras på skilda arbetsplatser. Av fackförbundets medlemmar är en mycket liten minoritet fast anställda, övriga är projektanställda frilansare som kan arbeta under avtal som vore de anställda, eller som egna företagare, oftast i enmansbolag. En medlem kan också växla mellan att vara anställd och egen företagare.

På arbetsgivarsidan möter förbundet och dess medlemmar inom scenkonstområdet Svensk Scenkonst som domineras av statliga, regionala och kommunala huvudmän men också av privata arbetsgivare som har – eller inte har, kommersiell inriktning. På filmområdet liksom för Sveriges Television, Sveriges Radio och Utbildningsradion företräder Medieföretagen inom Almega arbetsgivarna.

Såväl fackförbundets medlemmar som deras motparter verkar många gånger i ett gränsland mellan offentlig och privat verksamhet och vad gäller förbundets medlemmar är de ofta verksamma över flera olika arbetsgivarområden.

Fackförbundet Scen & Film är en del av TCO, där det annars råder strikt uppdelning mellan privat och offentlig sektor. Detta kan innebära en utmaning för alla inblandade. Scen & Film innehar vissa gånger rollen som den bekanta kuben som passar illa i det runda hålet.

Den tidigare förbundsledningen i förbundet Jaan Kolk, har i *Vi är alla i tjänst hos konsten* gjort en omfattande översikt över teater- och filmfolkets fackliga organisering. Boken går grundligt igenom vad det fackliga arbetet inom denna speciella miljö har inneburit. 129 år har i år förflutit sedan en grupp artister under ledning av skådespelaren Ossian Hamrin samlades i Vasateaterns foajé för att grunda Svenska Teaterförbundet. Till en början var detta i högsta grad en nödhjälps- och begravningsförening. Den slingriga och många gånger knepiga utvecklingen till ett modernt fackförbund är intressant att följa för fler än förbundets medlemmar genom att somliga frågor som funnits med sedan start numera berör även annan facklig verksamhet. Jag tänker till exempel på vad det innebär för det fackliga arbetet på exempelvis en byggarbetsplats där samma personer växlar mellan anställningar och eget företagande. Eller på de förändringar som privatiseringar av tidigare strikt statlig och kommunal verksamhet fört med sig och vilka utmaningar detta kan innebära i det fackliga arbetet.

Det ska sägas att Kolks bok ganska exklusivt riktar sig till den fackligt intresserade och engagerade medlemmen i det egna förbundet. Den fackligt allmänintresserade som vill söka kunskap för att genom teaterns och filmens fackliga frågor och konfliktlösningar hitta paralleller och undfå aha-upplevelser i ett bredare fält har ett rätt så stort arbete framför sig. Dock, för en kulturminister, ganska ny på jobbet, skulle det kunna vara väl investerad tid att ta del av Kolks historiektion. Förbundets utveckling tillsammans med sidoorganisationer och samarbetspartner, ger värdefulla nycklar för den som vill förstå hur beslutsorgan och påverkansgrupperingar i det svenska kulturlivet har vuxit fram. De frågeställningar och konflikter som förbundet har löst – eller inte lyckats lösa,

beskriver stora delar av Teater-, Dans- och Filmsveriges infrastruktur och hur den har vuxit fram.

Kolk framhåller att Scen & Film liksom tidigare Teaterförbundet, har haft tre verksamhetsområden. Den första, sociala och humanitära dimensionen spelade stor roll under Teaterförbundets första decennier. Kolk konstaterar att det allmänna välfärdssystemet så småningom omfattade även teater- och filmfolk. De stiftelser och fonder som grundades före andra världskriget har emellertid fortsatt betydelse för förbundets medlemmar. Här kan nämnas stiftelsen Höstsol som från start var ett ålderdomshem för, med Ernst Norées ord i en kärleksfull artikel 1934, ”uttjänta kollegor”. Numera stöder stiftelsen pensionerade artister på andra sätt. Under coronapandemin kunde fackförbundet genom sina fonder hjälpa ett skrå som drabbades extremt hårt.

Som en röd tråd i Kols bok löper den svårighet det ofta inneburit att föra kollektiv kamp inom en verksamhet som i det allmänna medvetandet, både hos utövare, publik och arbetsgivare, bygger på individuell excellens. Den andra dimensionen i förbundets verksamhet, den fackliga, förde under de första decennierna en rätt så kämpig tillvaro, mycket på grund av att det bland förbundets medlemmar också fanns teaterdirektörer och teaterchefer. Målet för förbundet var då att få till ett normalkontrakt för skådespelare vilket representanterna för arbetsgivarsidan inte var så pigga på. Skådespelarna bildade ett parallellt fackförbund för att lösa problemet, till att börja med genom en från Teaterförbundet fristående fackorganisation som gick med i TCO 1944. Inte förrän 1957, när de båda förbunden gick samman, kan man säga att teater-, dans- och så småningom filmfolk fick en fackförening i modern mening. Medlemsantalet var då runt ett tusental.

Teaterförbundets fortgående arbete får sägas ha varit lyckosamt. Medlemsantalet har åttafaldigats under dessa år och förbundet har lyckats höja lönerna för sina medlemmar. En ingångslön på medianen 25 000 kr i månaden med en utveckling till ca 35 000 kr vid pensionsåldern för vad som i statistiken kallas ”artister”, kan tyckas blygsam för yrken som i de flesta fall kräver minst fyra års högskoleutbildning. Men 1944, när målet för ett normalkontrakt var i sikte, låg minimilönen på 8 500 kr i månaden omräknat i dagens penningvärde. Jag ska inte trötta

läsarna med exempel på utveckling av arbetsmiljö, arbetstider, pensioner och liknande. Förändringarna har på vissa sätt varit olika dem inom andra yrkesområden sedan sekelskiftet. Ta arbetsmiljöfrågorna. Svenska teatrar låg i början av nittio-talet i topp vad gäller olycksfall på arbetsplatsen. Många gånger var orsaken till dessa olyckor oklarheter i ansvarsfördelningen, alltså frågor som grundade sig i segdragna hierarkiska organisationsformer med sliriga beslutsgångar och en hyllad spontanitet i arbetet, motiverad av konstnärlig frihet. Och det är och var inte bara ett ledningsproblem utan något som genomsyrat kulturen inom området. Jag har själv på allvar mött artister som krävt att arbeta på hög höjd utan säkerhetslina, för att på så vis höja intensiteten i framförandet.

Jag kan konstatera att den fackliga dimensionen av förbundets verksamhet på en del områden överlappar den tredje dimension som handlar om betingelserna för hela scen- och filmkonstområdet. Här berör boken skärningspunkten mellan fackliga frågor och det som bör intressera oss alla, inklusive min läsande minister, nämligen kulturpolitik.

Upphovsrättsliga frågor rör till exempel inte bara ekonomisk ersättning och erkänsla till artister och upphovspersoner. De handlar om ideologiska minifält som gränsen mellan ideell äganderätt till konstverk i relation till producentens ekonomiska risktagande och konsumentens krav på tillgänglighet.

Bör den artist som inte står på scenen eller den musiker som inte spelar just idag hållas under armarna av samhället eller uppmanas att ta ett ”hederligt” jobb? Endast 10–15 procent av fackförbundets medlemmar har fast anställning på en institution. Det finns uppgifter om att varannan skådespelare har varit arbetslös någon period under ett spelår. Denna tingens ordning beror på att branschens krav på flexibilitet gjort fasta ensembler ovanliga, och när en pjäs är färdigspelad vet artisten inte när nästa arbetstillfälle dyker upp. Men är det rimligt att arbetslöshetsförsäkring för skådespelare täcker upp för perioder då hen är mellan projekt och kanske förbereder sig för nästa jobbtillfälle? Det råder inte riktigt politisk enighet i samhället om den saken. Kolk påminner om perioder då det har raljerats över Arbetsmarknadsstyrelsen, AMS, som Sveriges största kulturarbetsgivare och han ger också en engagerad och,

ja, patosfylld beskrivning av hur Teateralliansen och senare Dansalliansen och Musikalliansen har gett artister anställning med möjlighet till vidareutbildning, kompetenshöjning och kollegial samvaro utanför institutionerna. En anställning som artisten tar tjänstledigt ifrån när tillfälle till konstnärligt arbete kommer. Allianserna är exempel på landvinningar där den sociala och fackliga dimensionen överlappar.

Kolk går igenom hur anslagen till teater- och filmområdet förändrats genom årtiondena, hur den regionala samverkansmodellen med några år på nacken gjort att teaternas ekonomiska utrymme i många fall blivit trängre. Ska vi verkligen subventionera en konstnärlig institution i en region där förlossningsvården går på knäna? En berättigad fråga kan tyckas. Den typen av kulturpolitiska avvägningar visar på ett fenomen som teatern ironiskt nog delar med just vården, skolan och under vissa perioder, olika den vi just nu upplever, polisen. Det är avvägningar där de fackliga organisationernas intressen delvis sammanfaller med arbetsgivarens, genom att verksamhetens villkor är avhängiga skattemedel. Kolk ger en utförlig beskrivning av hur inte bara kampen, utan i lika hög grad samarbetet med Svensk Scenkonst, tidigare Teaternas Riksförbund, har utvecklats.

Ett särskilt kapitel i boken ägnas arbetet med jämställdhet inom teater, film och media. Jag bläddrar och konstaterar att av 21 förbundsordföranden har 1 varit kvinna. Av de 13 exempel på stipendieutdelare som Kolk ger är 5 kvinnor. Av förbundets 79 guldmedaljörer är 29 kvinnor. 20 av de ca 60 personer som förekommer på bild i Kolks bok är kvinnor. Statistiken blir förstås bättre under senare år och idag har en stor andel kvinnor toppositioner inom fältet, men det kan vara värt att notera hur det har sett ut. Mellan raderna i Kolks bok blir det tydligt hur kvinnor har både ignorerats, osynliggjorts, exkluderats och sexualiserats inom Thalias och hennes döttrars område.

Kolk har disponerat sin framställning tematiskt. På så sätt belyser han förbundets historia och utveckling genom årtiondena. För den fackligt intresserade kan detta vara ett bra val, men för den som i första hand är historiskt intresserad blir texten något svårforcerad. Det saknas också sakregister vilket gör det knepigt att orientera sig i boken utifrån ett eller annat specialintresse.

Det fanns från början, även inom förbundet, en skepsis inför att teaterfolket skulle kunna visa enighet och solidaritet. Förbundets jurist Ulf von Konow nämner 1925 i en kommentar till splittringstendenserna inom förbundet ”skådespelarnas stora arvsynd; bristen på sammanhållning och solidaritetskänsla”.

Nåja, det må vara hur det vill med den saken. Under läsning av Kolks bok framstår den där förmenta bristen på kollegial solidaritet intressant nog som solidaritet med det högre syftet. ”Vi är alla i tjänst hos konsten” är ett citat av Erland Josephson ur en informationsartikel om vikten av facklig organisering från 1963. Ett perspektiv som går som en underström i alla redogörelser Kolk ger av förhandlingar, maktspel, konflikter och överläggningar. Det som gör Fackförbundet Scen & Film så spännande är att dess medlemmar har det gemensamt att alla verkar för ett högre syfte, för själva det konstverk som ska baxas upp på scen, föras över till bioduk och mediaskärm. Enighet och solidaritet gäller i detta fackliga arbete inte bara kollegorna i förbundet utan även den konstnärliga kvaliteten. Det kan verka vara en truism att påstå att den ena solidariteten föder den andra, men Kolks bok ger några exempel på situationer där lojaliteterna i det korta perspektivet står i strid med varandra för att ändå i det långa perspektivet tjäna alla fyra parter i det fackliga arbetet. Teater-, dans- och filmfolket som en part, arbetsgivarna som en annan, politiken som en tredje och, den fjärde parten, den som politiken är satt att representera i dessa sammanhang: allmänheten och publiken.

Moderna klassiker

Raymond Williams

Tv

Teknik och kulturell form

Arkiv förlag

I vår moderna tid har miljontals människor tillgång till mer dramatik under en enda kväll än de förr skulle ha haft under ett helt år eller kanske en livstid. En kvälls underhållning är inte längre ett enda evenemang, utan ett helt flöde av komedier, dokumentärer, lekprogram, nyheter, reklam, sport, långfilmer ... Denna klassiska studie av televisionens historia och betydelse skrevs under 1970-talet men har en spänst och skärpa som gör den relevant även för dagens medielandskap. Raymond Williams (1921–88) var en av 1900-talets ledande litteratur- och kulturteoretiker.

Övers. Gunnar Sandin, 147 sidor

»Läs mer om boken på www.arkiv.nu«

SCENOGRAFEN: Jag tror att teater tillför samhället liv, andning och vilorum. Samtidigt som det är ett tändmedel för opposition och debatter. Det är både allvar och lek på samma gång.

EN ELEV: Teater är för äldre ... De som inte har så mycket att göra på fritiden, de kan ju gå och titta på teater.

EN SKÅDEPELARE: Jag vill att teatern ska ge mig berömmelse. Det vill jag ha. Men även att man får ge människor upplevelser och goda historier.

EN LÄRARE: Då tar vi av oss kepsarna, och inget godis på teatern.

EN ANNAN ELEV: Teater handlar om livet. Den får en att tänka till.

Många har frågat sig vad teatern betyder för publiken, men få har frågat sig vad publiken betyder för teatern. Genom att följa med på turné med en skolföreställning och samtala med teaterpersonal, elever och lärare har Anna Lund kartlagt denna vita fläck.

Anna Lund

Mellan scen och salong

En kultursociologisk analys av ungdomsteater

»Läs mer om boken på www.arkiv.nu«